

ELINA MARTIKAINEN

Maila Talvion kuvaus sotakeväästä 1918

Maila Talvio käsitteli tuoreeltaan vuoden 1918 tapahtumia sotaromaanissaan *Kurjet*, joka ilmestyi 1919. Elina Martikainen tarkastelee Talvion sotakuvausta, selvittää kirjailijan käyttämiä diskursseja ja vertaa teosta F. E. Sillanpään romaaniin *Hurskas kurjuus* (1919) ja Joel Lehtosen novellikokoelmaan *Kuolleet omenapuut* (1918).

■ Sisällissota oli vaikea aihe, jonka yhteiskuntatieteet vielä 1920- ja 1930-luvulla torjuivat.¹ Kaunokirjallisuudessa aiheeseen kuitenkin tartuttiin suurempia arkailematta. *Kurjet*-romaanissa Maila Talvio kuvaa fiktivistä Kankaan pitäjää. Teos alkaa joitakin vuosia ennen sisällissodan puhkeamista. Ensimmäisen maailmansodan (1914–18) vuoksi pitäjässä on venäläinen sotilasosasto ja tekeillä on vallitöitä. Teos päättyy pääsiäisenä keväällä 1918 jääkärien tuloon paikakakunnalle. Päähenkilönä on kirkkoväärtin tytär Riikka Tuuna. Teos painottaa sodan luonnetta vapaussotana, Suomen itsenäistymistäisteluna Venäjältä.²

Siinä missä Talvion *Kurjet* on vakavahenkoinen sodan kuvaus, Sillanpään ja Lehtosen ote aiheeseen on ironisoiva. Toisin kuin Talvio, he liittyivät kirjallisuudessa tuolloin muodostumassa olevaan humoristisen kansankuvauksen perinteeseen, joka ihanteiden sijaan toi arkailematta esiin alkeellisuus-

den ja metsäläisyyden Suomen kansassa.³ Sota on otollinen aihe satiirin käytölle, sillä siihen liittyy ristiriita ihmiselämän ihanteiden ja todellisuuden välillä.⁴ Punaiseen häivähtäviä teoksia ei voinut julkaista heti sodan jälkeen. Ainut keino kyseenalaistaa vallitseva valkoinen diskurssi oli ironisoida sitä.

F. E. Sillanpään romaani *Hurskas kurjuus* kuvaa sotaa kansan näkökulmasta. Romaanin päähenkilö on Toivolon Juha, vuonna 1857 syntynyt torppari. Syntyjään hän on Nikkilän Jussi, talollisen poika Satakunnasta, mutta kotitila menetetään nälkävuosien seurauksena 1860-luvun lopulla ja pojan vanhemmat kuolevat. Kapinakeväänä 1918 jo iäkäs Juha toimii apumiehenä punaisten kasarmilla ja valkoiset surmaavat hänet epäiltynä osallisuudesta Paitulan herran – herra Palmunoksan – murhaan. Teos kuvaa sodan sisällissotana.

Joel Lehtosen novellikokoelma *Kuolleet omenapuut* puolestaan kuvaa itäsuomalaisen pikkukaupungin – Savonlinnan – herrasväkeä ja ympäröivän maaseudun rahvas-

1. Ks. Risto Alapuro (1993) 'Kansalaisista ja yhteiskuntatieteet', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 81 ja Risto Alapuro (1997) *Suomen älymystö Venäjän varjossa*, Helsinki: Tammi, 86.

2. Olen käsitellyt Talvion, Lehtosen ja Sillanpään teoksia pro gradu -tutkielmassani, jossa kirjailijat esiintyvät 1910-luvun aikalaiskritiikin arvioinnin kohteina. Elina Martikainen (2003) *Kansan ja sivistyksen nimeen. Aika-lehden taidekritiikin diskursseja 1910-luvulla*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampere.

3. Annamari Sarajas (toim.) (1965) *Suomen kirjallisuus V. Joel Lehtosesta Antti Hyryyn*, Helsinki: SKS & Otava, 19–20.

4. Sari Kivistö (2007) 'Satiiri kirjallisuuden lajina', teoksessa Sari Kivistö (toim.) *Satiiri. Jobdatus lajin historian ja teoriaan*, Helsinki: Yliopistopaino, 25.

ta. Sota on aiheena kokoelman viimeisissä novelleissa ”Muttisen Aapeli sodassa eli Lapsettoman Mannun kosto” ja ”Bongmanin kuolema eli ’...pro patria mori’”. Muttinen ja Bongman taistelevat valkoisten joukoissa ja pitävät kevään 1918 tapahtumia vapausotana. Tässä mielessä Lehtosen diskursseilla on Sillanpäättä enemmän yhtymäkohtia Talvion lähestymistapaan.

Talvion kaunokirjallinen diskurssi

Suomen itsenäistyessä Maila Talvio (1871–1951) oli merkittävä kirjailija, joka piti Helsingissä kirjallista salonkia ammattikirjailijoille sekä lukupiiriä satakuntalaisille yliopilaille. Kirjallisuushistoriassa Talvion ja hänen puolisonsa, kielten tutkija J. J. Mikkolan kulttuurikoti arvioidaan keskeiseksi suomenkielisten kirjailijoiden kokoontumispaikaksi.⁵ Miehensä yliopistouran kautta Talvio joutui kosketuksiin jääkäriaatteen kanssa. Tammikuun 19. päivänä 1918 yliopistolla esiteltiin jääkärilippu, soitettiin jääkärimarssi ja esitettiin runo sekä puhe jääkäreille. Seuraavana aamuna J. J. Mikkola matkusti ulkomaille, jossa hän vietti sotakevään solmimassa diplomaattisuhteita uudelle Suomen valtiolle. Mikkola palasi kotiin vasta saksalaisen sotajoukon, ”vapauttajien”, matkassa pääsiäisen jälkeen.⁶

Tällä välin Maila Talvio piti entiseen tapaan lukupiiriä osakuntalaisille kotonaan Eläintarha 10:ssä. Kokouksissa käsiteltiin yhteiskunnallisia kysymyksiä ja keskusteltiin mm. väkivallan oikeutuksesta, mutta tuoreimpien uutisten kuuleminen sotatilanteesta muodostui tärkeimmäksi ajanvietteeksi.⁷ Myös Juhani Aho on kuvannut, miten sotakuukausina jokainen tuttava oli ”tietotoimisto”, ja uutisia rintamalinjan oletusta sijainnista sekä huhuja oman ja vastapuolen sotatoimista välitettiin päivittäin paikasta toiseen.⁸ Sotakevään tunnelma, ihmisten epä tietoisuus tapahtumien kulusta, välittyy Talvionkin sotaromaanista.

Kyseisen teoksen, *Kurjet*, Talvio julkaisi tuoreeltaan 1919. Teosta edelsi kokoelma *Näkymätön kirjanpittäjä* (1918), joka enteili tilanteen kärjistymistä ennen sotaa kirjoitetuilla novelleilla ”Maa ja maan lapset”

sekä ”Kaartilainen yksinään”. Tyyni Tuulio on arvioinut, että teoksen Kankaan kirkonkylän esikuva on J. J. Mikkolan synnyinpiitäjä Ylöjärvi, jossa maailmansodan aikana tehtiin romaanissa kuvattuja vallitöitä, ja läheinen koulukaupunki koskineen olisi Tampere.⁹ Siten romaani ei kuvaa Maila Talvion (syntyjään Maria Winter) omaa synnyinseutua Hartolaa.

Talvion romaanin Riikka Tuuna toimii kyläyhteisönsä keskiössä, mutta Sillanpään päähenkilö Juha on pikemminkin sivustakatsojan osassa yhteisössään. Sillanpää kuvaa yksilöllistä, ei yhteisöllistä tragiikkaa. Koska yksilö edustaa kokonaisuutta, yhteisön tasapainon järkkyminen voidaan nähdä yksityisessä henkilössä. Sillanpään tuotannolle tyypillistä on näkemys, että biologinen ihminen toimii vaistoimensa varassa. Hänen teostensa henkilöt tekevät ratkaisuja, jotka ovat järjen näkökulmasta irrationaalisia. Luonnon ja elämän lait eivät noudata ihmisten luomia normeja. Tälle biologiselle pohjavireelle yhteiskunnan ja kansan käsite on vieras.¹⁰

Talvion kyläyhteisön kuvaukseen liittyy kansallisen yhtenäisyyden melko vakava henkinen etsintä. Joel Lehtonen ironisoi *Kuolleissa omenapuissa* tätä kansallisen identiteetin rakentamisen idealistista perinnettä. Hänen kerrontatekniikkansa korostaa novellien henkilöhahmojen keskinäistä ymmärtämättömyyttä ja tukee Päivi Molariuksen mukaan kansallisen pirstoutumisen teemaa. Kertojan käyttö ja henkilöiden näkökulmanvaihtelut mahdollistavat sodan kuvaamisen ironisoiden ja problematisoiden. Novelleissa on viittauksia Runebergin ja Topeliuksen tuotantoon ja Juutas Käkriäinen voidaan nähdä parodiana Saarijärven Paavosta, Muttinen ja Bongman *Vänrikki Stoolin tarinoiden* sotasankareista.¹¹

Talvion jääkärisankareille löytyy humoristinen vastine Lehtosen itsenäisyysaktivisti Väinö Leopold Henslev Bongmanista, joka Pekka Tarkan sanoin edustaa niitä sankarin ominaisuuksia, jotka ajan vapausotakirjallisuus tarjosi valkoisille sotureille. Bongmanin hahmoon Lehtonen sijoittaa tarinoita, joita hän kuuli haastattellessaan sotasairaaloissa valkoisia haavoittuneita. Leh-

tonen ei kuitenkaan tempaudu kritiikittömästi mukaan vapaussotainnostukseen, vaan näkee sekä punaisissa että valkoisissa raakuutta. Myös Lehtosen kertojanote on korostetun etäinen ja hetkelliset mielenkuohut Lehtonen sijoittaa henkilöhahmoihinsa.¹²

Lähestyn aiheitani diskurssianalyysin keinoin. Diskurssilla tarkoitan porvarillista (valkoista) ja työväenluokkaista (punaista) diskurssia sekä niihin niveltäviä aladiskurseja. Laaja-alaisesti ymmärrettynä diskurssia on kaikki puhuttu ja kirjoitettu kieli.¹³ Stuart Hallin määritelmän mukaan diskurssit ovat puhe- ja ajattelutapoja, joilla representoidaan jokin kohde tai aihe. Diskurssilla on todellisia seurauksia ja vaikutuksia, sillä ne tuottavat kohteestaan tietoa, joka vaikuttaa sosiaalisiin käytäntöihin. Keskeistä on diskurssien suhde valtaan: vallan levittäytymiseen, mutta myös sen kyseenalaistamiseen.¹⁴

Samana ajanjakson ihmiset eivät jaa samaa maailmankuvaa, mutta he tuottavat mielipiteitä ja tekstejä samankaltaisten diskursiivisten rajoitusten alaisina.¹⁵ Diskurssille on ominaista dialoginen luonne: ne käyvät vuoropuhelua muiden, usein vastakkaisten diskurssien kanssa. Puhetavat saattavat vaikuttaa itsestään selviltä ja luonnollisilta, mutta tämä luonnollisuus on saavutettu sulkemalla joitakin puhetapoja pois.¹⁶ Kirjailijat eivät kenties edes tiedostaneet sellaisia puhetapoja, joita he pitivät itsestään selvinä.

Fiktiiviset romaanit eivät ole dokumentteja vuoden 1918 ”todellisuudesta”, mutta ne olivat osaltaan luomassa kuvaa siitä, mistä sisällissodassa oli kysymys. Suomalainen kirjailijakunta oli yhteiskunnallisesti tiedostavaa ja mm. Juhani Ahon mielestä sotakevät vaati kirjailijoita ottamaan itselleen kannan ”isänmaan asiassa”.¹⁷ Kun kirjailijat tarttuivat ajankohtaiseen aiheeseen, teoksiin siivilöityi aikakaudelle ominaisia puhetapoja. Kirjallisuuden konventioista liiaksi poikenneet näkemykset eivät edes olisi tulleet julkaistuiksi. Teokset osallistuvat sodasta käytyyn kirjalliseen keskusteluun ja olivat oman aikansa arvojen ja käsitteiden ilmentäjiä.

Yhteisön eheys järkkyy

Talvion *Kurjet*-romaanissa Kankaan kirkonkylän entisyys näyttäytyy ihanteellisena aikana, jolloin yhteisö oli eheä ja sivistyneistö johti pitäjän yhteiskunnallista toimintaa. Kankaan kirkonkylän työväentalo on rakennettu yhteisellä innostuksella. Tuunan sisaret Riikka ja Alma ovat kutoneet talon ikkunaverhot. Sitten sivistyneistö on jäänyt toiminnasta syrjään.¹⁸ Kansan eheys oli porvarilliselle diskurssille tärkeä aladiskurssi. Sen sijaan työväenluokkainen diskurssi korosti porvariston ja työläisten aatteellista vastakkaisuutta. Työväen politisoituminen särkee *Kurjet*-romaanissa saman talon väen, Riikka Tuunan ja Johanssonin-rengin, välillä vallinneen yhteishengen.

Ristiriita konkretisoituu kohtauksessa, jossa Riikka Tuuna jättää Johanssonin rattaillaan. Mies on tullut kyytiin levittääkseen vaalijulistuksia ja poikkeaa mökkiin tien laidalla. Odottaessaan Riikka lukee lehtipinosta maailmansotaa vastustavan kirjoituksen, joka tuomitsee myös suomalaiset ”suur-

5. Kari Sallamaa (1999) 'Kirjalliset ryhmät', teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 91.

6. Tyyni Tuulio (1965) *Maila Talvion vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa (1911–1951)*, Helsinki: WSOY, 128–129, 134.

7. Tuulio (1965) 130–131.

8. Juhani Aho (1918) *Hajamietteitä kapinaviikoilta I, ensimmäinen ja toinen viikko*, Helsinki: WSOY, Alkulause.

9. Tuulio (1965) 143.

10. Maria-Liisa Kunnas (1976) *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*, Helsinki: SKS, 197, 199–200.

11. Päivi Molarius (1995) 'Johdanto', teoksessa Joel Lehtonen *Kuolleet omenapuut*, Helsinki: SKS, xii–xvi.

12. Pekka Tarkka (1977) *Putkinotkon tausta. Joel Lehtosen henkilöt 1901–1923*, Helsinki: Otava, 348–350, 398. Myös novelli ”Muttilisen Apeli sodassa” perustuu Varkauden tehtailla 20.–21.2.1918 todella käytyihin taisteluihin.

13. Sara Mills (1997) *Discourse*, London: Routledge, 7.

14. Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, Tampere: Vastapaino, 105.

15. Mills (1997) 75.

16. Mills (1997) 11–12, 14.

17. Juhani Aho (1918) *Hajamietteitä kapinaviikoilta II. Kolmas ja neljäs viikko*, Helsinki: WSOY, 7. Sillanpään *Hurskas kurjuus* oli Aholle mieluinen teos, ks. Panu Rajala (1983) *F. E. Sillanpää vuosina 1888–1923*, Helsinki: SKS, 210.

18. Maila Talvio (1919) *Kurjet*, Porvoo: WSOY, 37–39.

riistäjät”. Silloin Riikka heittää lehdet rattailta ja huutaa Johanssonille: ”Kuulkaas nyt, [...] minähän olen porvari, riistäjä ja jumalankumartaja. On paljon pyydetty, että minun pitää kuljettaa teidän kirjallisuuttanne!”¹⁹

Jotta työväestö sai oman äänensä kuuluviin, se tarvitsi omia äänenkannattajia ja oman julkisuuden, johon sivistyneistön kontrolli ei ulottunut. Aimo Roininen on korostanut, millainen äänenmurros työväenlehdistön synty oli. Tärkein rajapyykki oli Työmies-lehden perustaminen 1895; vuonna 1898 aloitti myös Kansan Lehti Tampereella sekä Länsi-Suomen Työmies Turussa.²⁰ Talvion kohtaaminen konkretisoi, millaiseksi uhaksi sivistyneistö koki työväestön oman kirjallisuuden. Yhtenäisellä kansalla kuulla yhteinen ääni. Sivistyneistö oli tottunut siihen, että sillä oli monopoli kansallisen diskurssin luomisessa, jota työväestö seurasi. Kun työväestö alkoi luoda omaa diskurssiaan toimittamalla omatoimisesti vaaliaineistoa ja lehtiä, sivistyneistö koki tämän omalle reviirilleen astumisena.

F. E. Sillanpää ei käytä porvarillista aladiskurssia kansan eheydestä. *Hurskas kurjuus* päinvastoin näyttää, ettei kansallista eheyttä ollutkaan. Toivolan Juha ei tunne kuuluvansa vaurastuneen enonsa perheiteisöön. Eno, Tuorilan isäntä, puolestaan pitää Jussia muistutuksena omasta entisestä alhaisuudestaan.²¹ Sillanpää tuo diskurssiin tärkeän aspektin ottaessaan esiin säätykieron, joka Juhan tapauksessa on merkinnyt suistumista, enon kannalta taas yhteiskunnallista nousua. Talviolta tämä diskurssi puuttuu; hän ei myöskään Sillanpään tavoin tuo esiin sitä, että herrasväkeä ja rahvasta yhdistivät usein verisukulaisuuden siteet.

Sukulaisuus saa Toivolan Juhan haaveilemaan siitä, että hän voisi odottaa Tuorilasta apua vaikeuksiinsa – kuitenkin turhaan.²² Sivistyneet ihanteet ja kuvitelmat kansasta estävät Juhan sukulaisia ymmärtämästä kansan arkielämän kovuutta. Juha ja sukulaiset ikään kuin puhuvat toistensa ohi. Samoin Juha jää ulkopuoliseksi siitä yhteiskunnallisesta kehityksestä, johon sivistyneistö kiinnittää suunnattomasti huomiota. Kuten Rajala huomauttaa, kansallinen iden-

titeetti kirkastui vain vauraammalle väelle ja henkinen herätys karkasi Juhan kaltaisten ulottuvilta.²³

Risto Alapuro on kuvannut, miten lukija kirjoitustaito antoi kansalle mahdollisuuden tulla osaksi kansalaisyhteiskuntaa. Kansakoululaitos loi 1890-luvulta lähtien pohjaa aatteelliselle uudistumiselle. Kielestä tuli tärkeä sosiaalisen identiteetin osana, kirjastoja ja lukutupia perustettiin.²⁴ Tässä kehityksessä Juha on vastarannankiiski, joka ei ymmärrä sortovuosien isänmaallista innostusta. Hän ei edes äänestä ensimmäisissä vaaleissa. Juhalle merkityksellisiä ovat elämään ja työntekoon konkreettisesti liittyvät asiat: se, että työpäivä lyhentyy 15 tunnista 12-tuntiseksi ja maatalouden teknistyminen helpottaa työn raskautta.²⁵ Sillanpää käyttää Talviolle vierasta työväenluokkaista diskurssia ikään kuin näyttäen työväen elämän konkreettisen tason sivistyneistön ihaileman julkisivun takana. Sivistyneistön ihanteilla ei ollut tarpeeksi kosketuspintaa tavallisen kansan elämän kanssa.

Diskurssiin kansan eheydestä liittyi näkemys, että sivistyneistön tuli kasvattaa kansaa ja toimia sille esikuvana. Talvion romaanin sivistyneistönaiset käyivät työväen kodeissa neuvomassa lastenkasvatuksessa, siisteydessä ja ruokailutottumuksissa. Työväestön näkökulmasta auttaminen on eräänlaista kotirauhan häirintää. Asetelma kääntyy sisällissodan puhjettua vastakkaiseksi, kun valta siirtyy punaisille. Kyläyhteisön valkoisilla ei ole enää yksityisyyden suojaa. Punakaarti vartioi teitä ja porvaristo tarvitsee kulkuluvan asioilleen. Punaiset tekevät taloissa tarkastuksia ja ottavat hevosia ajoihinsa sekä takavarikoivat eläimiä, elintarpeita, huonekaluja ja liinavaatteita. Kirjeet avataan ja puhelimia valvotaan eivätkä lehdet kulje.²⁶ Näin kodista tulee vallan säätelyn areena. Valta on sillä, jolla on oikeus valvoa toisen kotielämää.

F. E. Sillanpää kuvaa vastaavan tapahtuman työväestön näkökulmasta. Toivolan Juhan lapsilta on loppunut ruoka ja lehmältä heinät. Kapinan puhkeaminen merkitsee vapautusta nälästä: ”Pirjolasta vietiin Toivolaan heinäkuorma niin että heilahti vaan ja Juha itse kantoi [esikunnasta] Rinneltä run-

saan taakan elintarpeita lapsille, jotka nä-
lästä ja itkemisestä olivat puolipökerryksis-
sä.”²⁷

Talvio pääsääntöisesti vaikenee *Kurjet*-
romaanissa työväen vaikeista elinolosuh-
teista. Hänen uransa tärkein kannanotto
torpparikysymyksessä oli teos *Pimeänpirtin
hävitys* (1901), jonka aiheita olivat päi-
vätöiden raskaus, torpparihäädöt ja vietelty
torpantyttö.²⁸ Ilmeisesti kansalaissota sai
Talvion karsimaan puheenvuorojaan sorret-
tujen puolesta, sillä se olisi helposti tulkittu
sosialismin puolustukseksi. *Kurjet*-romaanin
painopiste on pikemminkin siinä, että kan-
sa ymmärtää sivistyneistön hyväntahtoisuu-
den väärin.

Sota venäläisiä vastaan

Sodan syttyminen oli yllätys sivistyneistölle
ja sen syytä etsittiin kuumeisesti. Eräs keino
oli löytää syntipukki itsenäistyneen Suomen
etnisestä vähemmistöstä, venäläisistä. Tal-
vion romaanissa venäläiset ja erityisesti si-
vistyneistönaisten suhteet venäläismiehiin
ovat keskeinen kyläyhteisön sisäinen on-
gelma. Teos alkaa dramaattisesti luvulla
”Häpeä”. Riikka Tuunan kälyllä Sylvillä on
rakkaussuhde venäläisen kirjurin kanssa.
Riikka toteaa kirjurista: ”Sopimatonta oli
mainitakaan työtä mokomasta vetelehtijästä
puhuessa. Pettää hän osasi ja häväistä.”²⁹
Riikan repliikki oli ominainen suojeluskun-
tapiireissä, joissa venäläisviha palveli maan-
puolustustyön motivoijana. Vastenmielisyyt-
tä venäläisiä kohtaan perusteltiin erityisesti
näiden velttoudella, jota ”työteliäs suoma-
lainen” ei voinut ymmärtää.³⁰

Huomion kiinnittyminen naisten moraa-
liin kansallisesti vaikeina aikoina on kan-
sainvälinen ilmiö: viholliselle antautuvat
naiset koetaan sisäisinä pettureina.³¹ Venä-
läisten moraliin heikkous oli porvarillisen
diskurssin merkittävä aladiskurssi. Sorto-
vuosilta periytyi mielikuva Suomi-neidosta
irstaan venäläisen raiskattavana.³² *Kurjet*-
romaanin kantama huoli sivistyneistön suh-
teista venäläisiin kuvastaa sitä, että näillä
suhteilla koettiin olevan enemmän merki-
tystä kuin esimerkiksi piikatytön ja venäläi-
sen sotilaan seurustelulla. Porvariston nai-
silta tämä käytös oli täysin sosiaalisten nor-

mien vastaista. Yhteiskunnallisesti kireä ti-
lanne korosti tämän aladiskurssin painoar-
voa: sotaa arvioitiin moraalisenä kysymyk-
senä ja tällöin valkoisen naisen siveys oli
arvokasta sosiaalista pääomaa.

Venäläismiesten uhkaa Suomen naisten
siveydelle käsittelee myös Joel Lehtonen
novellissaan ”Parturi Kikka”. Hän kuvaa hu-
moristisesti, miten suomalainen ”runoilija ja
Don Juan” menettää naisapajansa Mesopo-
tamian laitakaupungissa: ”[K]aupunkiin oli
tullut venäläistä sotaväkeä, russakoita, jotka
kaappasivat nämä naiset itselleen, – ja aut-
armias solttujen kanssa kilpailemaan: ne
voivat pistää suomalaisen miehen painetil-
laan puhki.”³³ Lehtonen käyttää muulloinkin
samankaltaista diskurssia kuin Talvio, mut-
ta kujeilevaan sävyyn, kuin hieman naures-
kellen ryppyotsaisille konservatiiveille. On-

19. Talvio (1919) 307–308.

20. Aimo Roininen (1999) ’Työväenliike tuo työläiset kirjallisuuden kentälle’, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskoista vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 93.

21. F. E. Sillanpää (1961/1919) *Hurskas kurjuus. Päätynyt suomalainen elämäkerta*, Helsinki: Otava, 81, 84.

22. Sillanpää (1961/1919) 145. Rikas sukulainen ei valpastu kuuntelemaan Juhana puhetta kotiloista, vaan on kiinnostunut vain kansanrunoista ja -tarinoista, joita Juha ei muista tai ei osaa kertoa. Juha saa nimellisen avustuksen, 10 markkaa, ja yösjän herrasväen vierashuoneessa, joka huumaa hänet raittiin ilman ja puh-
tauden tunnulla.

23. Rajala (1983) 190, 195.

24. Risto Alapuro (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*, Helsinki: Tammi, 58.

25. Sillanpää (1961/1919) 180–182, 194.

26. Talvio (1919) 356–357.

27. Sillanpää (1961/1919) 201.

28. Liisi Huhtala (1981) *Kuu torpparin aurinko. Torppari-aihe suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1809–1918*, Helsinki: SKS, 110–112.

29. Talvio (1919) 16.

30. Toivo Nygård (1985) ’Venäläisvastaisuus ja Suur-Suomi -ajatus suomalaisen äärioikeiston ideologiassa’, teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 468.

31. Marja Vuorinen (2007) ’Miten vihollinen sijoitetaan’, teoksessa Harri Veivo (toim.) *Vastarinta/resistanssi. Konfliktit, vastustus ja sota semiotiikan tutkimuskohteina*, Helsinki: Yliopistopaino, 255.

32. Johanna Valenius (2004) *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*, *Bibliotheca Historica* 85, Helsinki: SKS, 151.

33. Joel Lehtonen (1995/1918) *Kuolleet omenapuut*, Helsinki: SKS, 71.

han novellin parturia itseäänkin syytä pitää uhkana Suomen naisten siveydelle.

Venäläisiä ei asunut Suomessa kuin muutamia tuhansia. Vuonna 1910 venäjänkielisiä oli 7300. Suomalaiset vastustivat sortovuosien aikana venäläistä hallintovaltaa, mutta viha ei kohdistunut kaikkiin venäläisiin. Venäläisten sotilaiden ja suomalaisten naisten seurustelu ei kauhistuttanut niinkään työväestöä vaan suomenmielistä säätyläistöä. Jälkimmäisten asenteet jyrkkenivät jääkäri liikkeen myötä. Venäläistä sotaväkeä oli Suomessa paljon maailmansodan aikana, enimmillään elokuussa 1917 noin 125 000 miestä. Sotilaiden suuri määrä ja sen myötä seurannut kurittomuus kasvatti suomalaisten närkästystä.³⁴ Vuonna 1917 Helsingissä järjestettiin nelipäiväinen naisten siveelisyyskokous, jossa puututtiin venäläisten sotajoukkojen turmelemaan vaikutukseen Suomen naisille ja kodeille.³⁵

Venäläiset saavat *Kurjet*-romaanissa myös roolin kansan yllyttäjänä. Tekstikatkelma punakaartin³⁶ harjoituksista niityllä kuvaa porvariston hämmennystä kansalaissodan lähestyessä. Riikka Tuuna ei kaartin nähdessään ymmärrä, mistä on kysymys.

Ketä vastaan se menee? Venäläisiäkö? Mutta venäläinenhän sitä on johtamassa. [...] Jokin kaunis innostus nuo miehet kuitenkin oli koonnut, sillä he olivat työstään tulleet tänne ja marssivat nyt tuossa raskain, kömpelöin jaloin. Varmaan heidän sisimmässään kuitenkin eli tarve varustautua kaiken varalta suojelemaan kotia ja kotipaikkaa...³⁷

Riikan näkemät miehet ovat järjestäytyneet työväestöä. Katkelma on ironinen, sillä lukija tajuaa työläisten valmistautuvan kapinaan. Riikan hämmennys kuitenkin on aitoa; Risto Alapuro painottaa, että suomenkielisen sivistyneistön omakuvan kannalta kapina oli käsittämätön asia.³⁸ Työväestö oli yhtä hämmennynyttä. Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* päähenkilö Juha ei sodan sytyessä tiedä, mihin ryhtyy: ”Sota – onko se todellakin sotaa, kun punakaarti ja lahtarit ottavat yhteen. Eikö se ole vain jotain semmoista kuin suvella meijerin tykönä, mie-

lenosoitusta.”³⁹ Kansalla ei ole selvää käsitystä, mitä uusi olotila merkitsee. Vasta valkoisten tultua kuullaan, että kyseessä on kapina ja Suomen vapaussota.⁴⁰

Sillanpää ei välttämättä lioittele kapinallisten tietämättömyyttä. Alapuro vahvistaa, että valtaa ei aktiivisesti temmattu haltuun vaan valta putosi työväen käsiin ja se otettiin vastaan. Vallanotto vaikutti sota-ajan vaatimalta väliaikaistoimelta. Tavoitteena ei ollut perin pohjin muuttaa yhteiskunnallisia suhteita vaan toteuttaa uusi kunnallinen demokratia.⁴¹

Talvio ei kuvaa taisteluja tai venäläisten osallisuutta sotatoimiin. He lähtevät pitäjäs- tä äkkiä kapinan alettua.⁴² Venäläisiä sotilaita alettiin Outi Karemaan mukaan kotiuttaa jo marraskuussa 1917 reippaassa tahdissa. Venäläiset varuskunnat riisuttiin kansalaissodan alussa aseista, mutta tämä tapahtui yleensä verettömästi ja ilman vastarintaa. Suomessa ollut venäläinen armeijakunta lakkautettiin lopullisesti maaliskuun alussa 1918. Arviot taisteluihin osallistuneiden venäläisten määrästä vaihtelevat 1000–10 000 mieheen. Monet venäläiset joukkoyksiköt olivat Suomessa vain muutamia päiviä tai viikkoja. Venäläisten merkitys itse taisteluis- sa oli pieni, mutta he olivat aseistaneet pu- naisia.⁴³

Valkoiseen diskurssiin niveltäytyi aladiskurssi venäläisistä vastustajista ja heihin liittyneistä suomalaisista rikollisista. Joel Lehtosen kokoelmassa *Kuolleet omenapuut* kertojanääni kuvaa, miten Suomen työläiset olivat ryhtyneet

[...] Venäjällä kuohuvien yleismaailmallisten aatteiden kiihoittamina ja Suomessa vielä juonittelevien venäläisten aseistamina nujertamaan niitä kansalaisiaan, jotka tahtovat vapauttaa pienen maansa venäläisistä.⁴⁴

Heikki Ylikangas nimeää näkökulman kiihotusteeksi.⁴⁵ Valkoinen propaganda painotti, että käytiin vapaussotaa ja vastassa oli venäläisiä sekä heihin liittyneitä kansanhuonoimpia aineksia. Tämä oli välttämätöntä, jotta eteläpohjalaiset suojeluskuntajoukot saatiin lähtemään sotaan. Vasta Tampe-

reella joukot huomasivat, että vastassa oli suomalaisia työmiehiä ja venäläiset muodostivat vastustajan sotavoimasta vähäisen osan.⁴⁶ Tosi asiassa kyse oli sisällissodasta, jossa taisteltiin oman maan kansalaisia vastaan.

Talvion teoksessa punakaartin johtoon kohoaa Janne Kempainen, murhasta epäillyn viinakauppiaan poika, joka on istunut vankilassa varkaudesta. Arvo Mäkimatkan mukaan ”tällainen rikollinen todistettavasti monessa sukupolvessa oli syyntakeeton.” Riikka Tuuna on samaa mieltä: ”[M]itä hänestä muuta olisi voinut tulla, sellaisten vanhempien lapsi kuin hän oli.”⁴⁷ Epäsosiaalisuus ylittää siten sukupolvien yli, mutta peittyvyyttä ei tässä tarkoiteta etniseksi ominaisuudeksi. Kempainen on samaa kansaa kuin muutkin kyläläiset. Arvon ja Riikan pohdinta pikemminkin viittaa sivistyneistön vastuuseen yhteiskunnanvastaisten ihmisten sopeuttamisesta yhteiskuntaan. Kempaisen kohdalla tässä kasvatustehtävässä on epäonnistuttu.

Joel Lehtonen novellissa ”Muttisen Aapeli sodassa” kansalaissotaa johtavat rikolliset ja irtolaiset. Venäläisten vallitustöiden vuoksi irtainta väestöä on kerääntynyt samoille paikkakunnille ja Turussa punakaarti on ryöstellyt vaate- ja koruliikkeitä ”ulvoen kuolevansa nälkään”.⁴⁸ Suomen työväki on totellut päälliköitään, joiksi tulivat ”villiytyneen rahvaan linnoista irti päästämät metsärosvot, ja vorot, miesmurhaajat”, Muttinen hämmästelee.⁴⁹

Samoin Sillanpää tuo esiin, että punaisten joukossa on linnassa olleita.⁵⁰ Rikollisuus on kuitenkin venyvä käsite. Toivolan Juha itsekään ei vältty muuttumasta rikolliseksi vastapuolen silmissä. Valkoinen diskurssi ei erittele Juhan hakeneen heiniä Pirjolasta, koska tiine lehmä näki nälkää. Heinät on yksinkertaisesti ryöstetty. Samoin Juha oli mukana vällyryöstöissä ja joutui osalliseksi Palmunoksan murhaan.⁵¹ Kaartiin kuuluneen oli näin ollen mahdotonta välttää rikolliseksi leimautumista.

Kuten rangaistuskäytäntöjä tutkinut Michel Foucault huomauttaa, 1800-luvulla rikollisuus käsitettiin isänmaanpetturuutena ja kapinana yhteiskuntaa vastaan.⁵² Vastaa-

vasti suomalainen sivistyneistö näki kapinan ensi sijassa rikollisuutena. Rikollisuus oli tyologisoiu 1800-luvun puolivälissä käsittämään mm. älykkäät mutta moraalittomat rikolliset, jotka tuli eristää yhteiskunnasta, ja heikkolahjaiset rikolliset, joita ei tullut niinkään rangaista vaan kasvattaa.⁵³ Kansalaissodan kapinalliset olivat jälkimäistä lajia, joita ilman sotatilan puhkeamista olisi yritetty sopeuttaa yhteiskuntaan kärsivällisemmin kuin mihin kenttätuomioistuimien kaaoksessa oli mahdollisuus.

Valkoisen diskurssin mukaan kansalaissodan puhkeaminen merkitsi kansan alkukantaisten voimien ryöstäytymistä valloilleen. Maila Talvio kuvaa tilannetta kaaokseen siirtymisenä. Punaisten esikunnassa työväentalolla vetelehti penkillä makaavia miehiä ja outoja kaupunkilaisnaisia. Ulkona ammuskellaan, sisällä pelataan korttia ja

34. Outi Karemaa (2004) 'Moraalisesta närkästyksestä kansalliseksi ohjelmaksi', teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Venäjänsä kabdet kasvot. Venäjäkuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*, Helsinki: Kleio, 231–234, 250.

35. Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*, Helsinki: SKS, 195.

36. Joel Lehtonen käyttää novellissaan ”Bongmanin kuolema” vastaavanlaista motiivia. Bongman on aluksi ihaillut riveissä marssivaa punakaartia ja surrut, etteivät nämä ”iskeneet maan vanhaa vihollista”. Lehtonen (1995/1918) 112.

37. Talvio (1919) 309–310.

38. Ks. Alapuro (1993) 83 ja (1994) 189.

39. Sillanpää (1961/1919) 198.

40. Sillanpää (1961/1919) 201.

41. Alapuro (1994) 199–200.

42. Talvio (1919) 357.

43. Karemaa (2004) 237–239.

44. Lehtonen (1995/1918) 87; ks. myös s. 26.

45. Heikki Ylikangas (1993) 'Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 94.

46. Ylikangas (1993) 99, 102.

47. Talvio (1919) 80. Diskurssi on sama, jota Sillanpää käyttää, kun Juha suree lastensa kohtaloa: ”Ei nekään ole niin kuin muitten lapset, ne on niin kuin semmoisen tekemiä, joka ei osaa...” Sillanpää (1961/1919) 228.

48. Lehtonen (1995/1918) 91.

49. Lehtonen (1995/1918) 91–92.

50. Sillanpää (1961/1919) 199.

51. Sillanpää (1961/1919) 226, 229.

52. Michel Foucault (1980/1975) *Tarkkailla ja rangaista*, Helsinki: Otava, 104.

53. Foucault (1980/1975) 286.

lauletaan, koirat juoksentelevat ja lattia on liukas liasta. Talossa on porvaristolta takavarikoituja huonekaluja. Kulkulupaa noutava Riikka näkee, että hänen ja Alman tekemiä ikkunaverhoja vedetään alas. Ilman täyttää tupakan savu ja lihakeiton haju. ”Tultiin ja mentiin, ovet läiskivät, savu lainehti vedossa, kuorsattiin, puhuttiin telefonissa, luettiin ääneen.”⁵⁴ Paikan sekasortoisuus symboloi vallan vaihtumista. Porvaristo ei enää määrää siisteydestä ja käytöstoivoista.

Sillanpää puolestaan ei kuvaa työväenvaltaa kaaoksena. *Hurskaassa kurjuudessa* punaisten esikunta Rinnellä on siisti ja kyse on ilmeisesti varakkaasta torpasta. Juha lähestyy paikkaa arkaillen. Kun Rinneska kehottaa häntä liittymään muiden miesten seuraan, Juhasta tuntuu, kuin hän olisi päässyt ”kamarin puolelle isäntien seuraan”.⁵⁵ Juha jää Rinnelle, vaikei tunnekaan yhteenkuuluvaisuutta muiden miesten kanssa. Paikkakunnalla poikkeaa myös Kalle-poika, komppanian päällikkö, joka on omaksunut työväenaatteen Tampereella vuosikana toimiessaan, mutta hänkin tuntuu Juhasta vieraalta.⁵⁶

Sillanpään romaanissa kaaos syntyy eräällä tapaa Toivolon Juhan mielessä, se on psykologista. Toivolon Juhan rikollisuus on syyntakeettomuutta. Ymmärtämättömydessään hän rinnastuu eläimeen. Sodan päätyttyäkään hänellä ei ole selvää mielikuvaa vihollisesta. Hän piileskelee navetassa, mistä hänet löydetään ”toisen punikin” eli lehmän seurasta. Valkoiset käsittelevät häntä kuin ”jotain saastaista eläintä”.⁵⁷ Myös kuolemassa Juha saa eläimen kohtalon, hänet tavallaan viedään teuraalle.

Kapinoineen kansan elämellisyys ei ollut pelkästään Sillanpään käyttämä rinnastus vaan sodan jälkeen melko tavallinen osa valkoista diskurssia. Varpio näkee tässä erottelun kansanhimisen ja kulttuuri-ihmisen välillä, jolloin asetelmaan olennaisesti liittyi ylhäältä alas jaettava myötätunto.⁵⁸ Sillanpään kohdalla käsittääkseni ei kuitenkaan ollut kyse siitä, että kirjailija olisi jakanut myötätuntoa ylhäältä käsin. Kertojan myötätunto on nähdäkseni aidosti Juhan puolella, hänen teloitattajaan⁵⁹ vastaan.

Sivistyneistö oli 1900-luvun alussa kiinnostunut rotuteorioista, psykologiasta sekä perimän ja ympäristön vaikutuksesta ihmisessä. Sivistyksen kuoren uskottiin olevan ohut. Kansalaissodan syitä pohdittaessa tyyppillistä oli joukkoliikkeen psykologisointi. Ranskalaisen Gustave Le Bonin teos *Joukkosielu* (1895, suom. 1912) kului sivistyneistön käsissä, kun analysoitiin kansalaissotaan johtaneita syitä. Varpion mukaan psykologisointi ja biologisointi pelastivat kirjallisuudentutkijat tarkastelemasta tilannetta yhteiskunnallisesti.⁶⁰

Ilmeistä on, että alkukantaiseksi kuvattu kapinallinen oli mahdollisimman kaukana yleismaailmallisesta soturi-ihanteesta: kurinalaisesta, määrätietoisesti valmennetusta, tyylikkäästä ja valppaasta sotilaasta.⁶¹ Kapinallisen kuvaa valaistiin valkoisen diskurssin näkemyksellä suomalaisten alkukantaisuudesta. Aira Kemiläisen mukaan kansalaissota oli sivistyneistölle isku, joka näytti mitätöivän suomalaisen sivistyksen luomiseksi tehdyn työn. Syntyi ajatus, että osa kansasta oli rodustaan huonontunut. Lisäksi Keski-Euroopasta kantautui rotuteorioita, jotka pitivät suomalaisia lyhytkalloisten mongolien sukukansana.⁶²

Suomalaiset, näiden joukossa Maila Talvion aviopuoliso J. J. Mikkola, koettivat parhaansa mukaan torjua väitteen mongolitaustasta.⁶³ Pohdinta kansan mongolisuudesta ei kuulu Maila Talvion *Kurjet*-romaanin, mutta Joel Lehtosen Muttis-hahmo, kirjakauppias, on perehtynyt kysymykseen. Muttinen huomaa punaisten vankien joukossa lyhytkalloisuuteen viittaavia piirteitä. Eräällä miehellä ei ole ”otsaa laisinkaan: niin alhaalta se lähtee luisumaan niskaa kohti; [ei] päälakea ei nystyrää”.⁶⁴

Kysymystä suomalaisten ”rodusta” pitivät esillä etenkin ruotsinkieliset: suomalaisten ulkonäöstä etsittiin vähemmän jaloja piirteitä ja vedettiin tästä johtopäätöksiä heidän älykkyydestään. Sosialismin kannattajien ajateltiin olevan biologisesti alhaisella kehitysasteella ja kansalaissodan taustalla nähtiin ristiriitä sivistyneen lännen ja primitiivisen idän välillä.⁶⁵ Suomalaisten alkukantaisuus sisälsi käsityksen ruotsinkielisen rodun ylemmyydestä. Lehtosen *Kuolleet omena-*

puut näkee kansalaissodan yhtenä taustatekijänä sen, että suurtalolliset etenkin Lou-nais-Suomessa olivat ruotsinkielisiä.

Isoilla tiloilla [...] maurusi työväki yhä lisää palkkaa. Omistajat ... hm, enimmäkseen ruotsalaisia, eri rotua, joka ei tunne suomalaista sielua, ei sen raivokasta vihaa ja kostonvimmaa ... eivät tahdo lisätä.⁶⁶

Kansan ”rotuun” perustuva alkukantaisuus oli deterministinen ajatus. Rodullisiin piirteisiin hän ei voi hetkessä vaikuttaa. Talvio lähestyi kysymystä yhteiskunnallisemmasta näkökulmasta. Kansan alkukantaisuus ei ollut rotuun perustuvaa vaan kasvatuksen puutetta. Heidät tuli johtaa jälleen oikealle tielle, osaksi ehyttä Suomen kansakuntaa.

Kurjet-romaanissa kansan eheyttäminen alkaa jo oikeastaan sotatoimien keskellä. Riikan sisar Alma menee sairaalaan hoitamaan punaisia haavoittuneita. ”Kuolemassa kaikki ovat valkoisia”, Alma sanoo.⁶⁷ Joel Lehtonen ei novellikokoelmassaan pohjusta kansan eheyttämistä, mutta F. E. Sillanpää painottaa – samoin kuin Talvio – kuoleman sovittavaa vaikutusta, jolloin toinen ei ole toista jalompi tai oikeutetumpi: ”Kuolleetkin nousevat ja ihmettelevät, miksi heidät on näin haudattu eri hautoihin, he eivät mitenkään voi muistaa, mitä sillä on tarkoitettu.”⁶⁸

Uuden eheyden aavistelu Talvion romaanissa viittaa hänen yhä vaalineen ihanteellista kuvaa kansasta. Hän antoi eheyttäjän roolin valkoiselle naiselle, kun taas valkoisen mies sai teoksessa taistelevan jääkäriin aseet. Voimakkaita ristiriitoja sisältänyt teos ilmeisesti vaati myös juonellisesti sovinnon mahdollisuutta kaaoksen jälkeen. Tosiasiasa eheytyminen ei heti kansalaissodan jälkeen ollut mahdollista, vaan yhteiskunnan kahtiajakautuminen oli voimakasta 1920- ja 1930-luvulla.

Työväenaate ja jääkäriaate

Talvion romaanissa renki Johanssonin käsitys työväenliikkeen teoriapohjasta jää hataraksi. Hän pohtii, kuka on vastuussa maailman huonoudesta ja keksii lopulta syyllisen:

Hänen tuli parempi olla, kun hän nyt tiesi, ketä kohti hän saattoi suunnata syyttävän vihansa. Kapitalistinen maailmanjärjestys – se oli puoleksi pappi, puoleksi pormestari, nimittäin sellainen syöttiläs, joka oli lihotettu köyhänkansan hiellä ja kyynelillä.⁶⁹

Vastaavanlainen itse kehitelty näkemys työväenaatteesta on Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* Juhalla, joka kiertää asumuksissa tolkkuttamassa ”temokraatin aarretta” [sic].⁷⁰ Juha kiistelee ihmisten kanssa ja kokee tietävänsä asiasta enemmän kuin muut. Aatteen virallisia edustajia ovat nuoret tärkkäkaulusmiehet, joita Juha vierastaa ja jotka puolestaan kuuntelevat Juhan ajatuksia vaivautuneina.

54. Talvio (1919) 387.

55. Sillanpää (1961/1919) 197.

56. Sillanpää (1961/1919) 201. Juhan vaimo Riina on odottanut poikaa jo ennen heidän avioitumistaan. Pojan todellinen isä on eräs talollinen.

57. Sillanpää (1961/1919) 225–227.

58. Yrjö Varpio (1993) 'Jukolan Juhani – punakaartilainen? Kansalaissodan vaikutus suomalaiseen kirjallisuustieteeseen', teoksessa Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, Helsinki: SKS, 67, 70.

59. Juhan hakevat navetasta valkoiset herraskaiset pojat, jotka eivät tee eroa ihmisen ja eläimen välillä. He aavistavat, mikä kohtalo Juhaa odottaa ja toimivat tietoisesti, kun taas Juha ei hätäntyneessä mielentilassaan ole täydessä ymmärryksessä. Faktisesti hän ei ole Palmunoksan murhaaja.

60. Varpio (1993) 71; ks. myös Annamari Sarajas (1962) *Viimeiset romantikot. Kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*, Helsinki: WSOY, 203.

61. Vrt. Foucault (1980/1975) 155.

62. Aira Kemiläinen (1985a) 'Johtopäätöksiä', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 488, 491, 505.

63. Aira Kemiläinen (1985b) 'Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset, Historiallinen Arkisto 86*, Helsinki: SHS, 307–309.

64. Lehtonen (1995/1918) 102.

65. Pekka Kalevi Hämäläinen (1985) 'Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikoina', teoksessa Aira Kemiläinen (toim.) *Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset*, Helsinki: SHS, Historiallinen Arkisto 86, 410–411, 413.

66. Lehtonen (1995/1918) 90.

67. Talvio (1919) 383.

68. Sillanpää (1961/1919) 9.

69. Talvio (1919) 260.

70. Sillanpää (1961/1919) 186.

Talvio kuvaa työväenliikkeen kirkonvastaisena, mutta kansan ainakin kuoleman hetkellä uskonnollisena. Eräs sotasairaaan vanhemmista haavoittuneista pyytää ennen kuolemaansa pappia. Pyyntöä tosin vähätellään: ”Eivät nämä yleensä pappia kysy, kostaa ne vain lupaavat.”⁷¹ Myös Sillanpään Juha Toivola on pohjimmiltaan uskonnollinen. Hänen työväen aatetta koskeva puheensa on luonteeltaan ”profeteerausta” ja hän saattaa siteerata Vapahtajan sanoja.⁷² Juha ja muut tuomiotaan odottavat punavangit rukoilevat Jumalaa, ja ennen teloitusta Juhan mielentila on hyvin harras: hän uskoo nauttineensa Herran ehtoollista.⁷³ Uskonsa säilyttänyt työväestö oli sitä joukkoa, jonka varaan sivistyneistö halusi jälleen alkaa rakentaa yhteyttä kansaan.

Työväenaatetta enemmän Talvion romaanissa saa huomiota jääkäriaate. Jääkäreiksi lähtevät Riikka Tuunan veli Toivo, Toivon poika Olli ja Riikan rakastettu Arvo Mäkimatka. Riikan nuorempi veli Eino-Ilmari hoitaa värväystä Pohjanmaalla. *Kurjet*-romaanin jääkärit ovat sivistyneistöä: Arvo opiskelee yliopistossa ja on fennomaaninen, Olli ja Eino-Ilmari ovat koululaisia. Toivo on Somerin talon isäntä.

Olli on vasta 14-vuotias jääkäriksi lähtiesään. Eino-Ilmari on vain hieman vanhempi, 18-vuotias. Sisällissodan kuvauksissa tämä sotilaspoikateema oli yleinen. Myös Ilmari Kianto ja Kyösti Wilkuna ihailivat nuorten poikien innostusta rintamalla. Samoin V. A. Koskenniemi julkaisi sodasta runoelman *Nuori Anssi*.⁷⁴ Kansalaissodan jälkeen sotilaspojat saivat paljon julkisuutta ja Elsa Hästesko toimitti lapsisotureista kaksiosaisen teoksen *Sankaripoikia* 1918–19.⁷⁵

Jääkäreitä lähti Saksaan hankkimaan sotilaskoulutusta yhteensä 1897 miestä helmikuun 1915 ja tammikuun 1918 välisenä aikana. Ensimmäinen, ns. pfinder-kurssi jääkäreitä lähti helmi–maaliskuussa 1915. Suurin osa jääkäreistä saapui Saksaan huttikuuhun 1916 mennessä.⁷⁶ Liike ei koostunut pelkistä herraspojista. 270 jääkäriä oli suorittanut ylioppilastutkinnon, mutta 946 jääkäriä ei ollut saanut juurikaan koulusivistystä. Työläistausta oli ainakin 730 jääkä-

rillä. Heissä oli siten paljon sosiaalidemokratian kannattajia. Enemmistön maailmankatsomus toki oli porvarillinen.⁷⁷

Kuten Eino-Ilmari Talvion romaanissa, myös Lehtosen sotasankari Bongman värvää poikia Saksaan. Sivumennen Lehtonen vihjaa, että nuorukaisten lähdön taustalla ei välttämättä ollut rohkeus vaan halu paeta omia vaikeuksia: ”Sillä niistä pojista, kotimaassaan joskus ennen afääriänsä esimerkiksi fuskanneista, oli Saksassa tehty oikeita miehiä, ei surkua sodan vaivoissa koskaan.”⁷⁸ Saksaan lähteneillä oli isänmaallisia motiiveja, mutta Lockstedtin leirille saapui myös miehiä, jotka eivät tienneet, mihin olivat ryhtyneet. Osalle oli luvattu hyvä työpaikka Saksasta. Muutamat halusivat välttyä kotimaassa odottavista vaikeuksista kuten kriminaalirangaistuksesta tai epätyytyvästä naissuhteesta. Joukkoon saapui myös fyysisesti ja henkisesti sairaita yksilöitä, joita vuoden 1916 alussa poistettiin joukoista yli 40.⁷⁹

Talvion romaanissa syy Toivon ja Ollin lähtöön on Ollin äidin Sylvin suhde venäläisen kirjurin kanssa. Teos kuvaa jääkärien lähdön aluksi illuusiottomasti. Kyläyhteisössä ei ymmärretä heidän tekoaan vaan lähtöön suhtaudutaan epäillen. Kiinni joutuneita kohtaa hengenvaara tai elinkautinen vankeus Venäjällä. Toiminta merkitsee nousua esivaltaa vastaan. Pitäjän kirkkoherra on yksi epäuskoisista:

Eikä sitä mitenkään oikeaksi saattanut katsoa, että Suomen miehet sillä lailla panivat isänmaan alttiiksi vaaralle. Tiettyhän se oli, mitä siitä tuli maalle ja koko kansalle: täydellinen venäläistyttäminen. Ja kuinka monet vangitsemiset. [...] Viattomat tietenkin kärsivät seuraukset seikkailijoiden teoista. Sillä mitäpä ne muutakaan ovat kuin seikkailijoita, jotka sellaisiin varomattomiin ja suorastaan rikollisiin [tekoihin] ryhtyvät.⁸⁰

Jääkärit olivat itsenäisyysaktivisteja, kun taas kirkkoherra edustaa suhtautumisessaan Venäjään maltillisen vastarinnan linjaa. Myös Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* valitetaan ”salaperäisesti kadonneita nuoru-

kaisia, joiden teko Suomenkin perustuslakien mukaan oli maanpetos.”⁸¹ Matti Lackman korostaa jääkäritutkimuksessaan, että liike oli valtio- ja maanpetoksellista toimintaa. Kuolemanrangaistus ei uhannut ainoastaan jääkäreitä vaan heidän värvääjiään, oppaitaan ja majoittajiaan.⁸²

Jääkärien sankarimainetta ajatellen Talvio joutuu ottamaan kantaa väkivallan kysymykseen. Eino-Ilmari kertoo Riikalle, miten jääkäriksi lähteneet miehet olivat menneet väärillä passeilla rajan yli. 14-vuotias Olli oli hiihtänyt yli jään.

Hän tappoi ainakin kolme santarmia. Kyllä he hänen nyrkkinsä muistavat. Yhdenkin kauhean inhoittavan urkkijan hän löi tainnoiksi ja viskasi avantoon. Niin, niin, sillä muuten he olisivat tappaneet hänet. Se se juuri on sodassa: jollen minä tapa sinua, niin sinä tapat minut.⁸³

Teoksessa aiemmin esiintynyt näkemys venäläisten epäilyttävästä kansanluonteesta legitimoivat Ollin väkivallankäytön. Vastustajat, santarmit ja urkkijat ovat venäläisiä ja heidän yhteismiehiään. Pojan teot eivät kuitenkaan ole Riikan kristillisen moraalin mukaisia. Eino-Ilmari myöntää, ettei julmuutta puutu valkoisten puolelta.

Mutta kun on kohdannut punaisten silpomiä ruumiita – jotakin niin kuvaamattoman kauheaa –, niin on joutunut sellaisen raivon valtaan, ettei miehiä ole voinut pidättää. Jos näet asetoverisi [...] ruumiin halkaistuna, silmät sokaistuina, niin sinä ikään kuin pettäisit hänet, jollet maksaisi samalla tavalla.⁸⁴

Joel Lehtonen selittää valkoisten käyttämän väkivallan Talviota suorasukaisemmin. Novellissa ”Bongmanin kuolema” tuomari Tommola muistelee ystävänsä sodassa suorittamia urotöitä:

Bongman sieppautti [vastaan panneet punavangit] metsään ja annatti ”leipäkorttia”, ammutti, ymmärrät, – talonpoikaisarmeijamme ei liioin kursaile, – ja sitten punikkimullikat hautaan ja

kalkkia päälle. Meni siinä viattomiakin. Ja se on sotaa.⁸⁵

Lehtonen liioittelee Bongmanin sinänsä vaupussotadiskurssin mukaista sankaruutta niin, että hahmo muuttuu aktivistin parodiaksi. Sankaruuden satiiri on myös sodalta vaatehuoneeseen piiloutuva Muttinen, joka punaisten teloituksia seurattessaan saa seksuaalikohtauksen, ampuu erään vangeista ja joutuu mielisairaalaan toipumaan.⁸⁶

Talvion romaani on vertailtavista teoksista jääkärihenkisin, mutta ei silti saksalaismielinen. Teoksensa Talvio päättää pääsiäiseen eli ennen saksalaisten tuloa. Joel Lehtosen novelleissa jääkäreitä kuvataan ohimennen,⁸⁷ mutta Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* jääkäri on sikäli merkittävä henkilö, että hän johtaa Juhan elämän lopettavaa teloituskomppaniaa. Juhan tuomitsee oikeus, jonka kenttätuomari ja komendantti ovat ruotsinkielisiä. Kenttäoikeuden suomenkielinen paikallispäällikkö ei juuri pysty vaikuttamaan heidän näkemyksiinsä.⁸⁸ Kustantajan painostuksesta Sillanpää poisti romaanista jaksot, joissa jääkäriin puheet vaikuttivat raaoilta ja jääkäriin omavaltaiset teot rinnastettiin venäläisten sotilaiden te-

71. Talvio (1919) 401.

72. Sillanpää (1961/1919) 185.

73. Sillanpää (1961/1919) 229–230, 235. Ks. myös Lehtosenella punavanki, joka rukoilee: ”Armahtakaa, Ristuksen tähden”, Lehtonen (1995/1918) 102.

74. Kunnas (1976) 125.

75. Lasse Koskela (1999a) ’Kansa taisteli – valkoiset kertoivat’, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 225.

76. Matti Lackman (2000) *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäri liikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka. Jääkäreiden tuntematon historia*, Helsinki: Otava, 192–193.

77. Lackman (2000) 203, 207–208.

78. Lehtonen (1995/1918) 110.

79. Lackman (2000) 188, 191.

80. Talvio (1919) 125–126.

81. Sillanpää (1961/1919) 188.

82. Lackman (2000) 112–113.

83. Talvio (1919) 320.

84. Talvio (1919) 414–415.

85. Lehtonen (1995/1918) 115.

86. Lehtonen (1995/1918) 94, 104.

87. Lehtonen (1995/1918) 100.

88. Sillanpää (1961/1919) 231–232.

kemiin raakuuksiin. Tämä lievensi kirjailijan teloituskohtaukseseen alun perin sisällyttämää kontrastia.⁸⁹

Matti Lackman ottaa tutkimuksessaan esiin jääkärien julmuuden. Virallisia ohjeita rikottiin usein karkeasti vedoten siihen, että vastustajat olivat lain ulkopuolella, koska he olivat venäläisiä ja heihin liittyneitä suomalaisia.⁹⁰ Antautuneitten ampumista pyrittiin rajoittamaan julistuksin, mutta rajoitus ei koskenut venäläisiä, joiden uskottiin – tai uskoteltiin – olleen päätekijöitä sodassa.⁹¹ Tampereen valloituksessa valkoiset ampui- vat lähes kaikki vangiksi saadut venäläiset, noin 200 henkeä. Valkoiset tappoivat myös venäläisiä siviilejä, etenkin Viipurin valtauksen yhteydessä ns. Viipurin verilöylyssä.⁹² Jääkäripolitiikan johtohahmo oli voimakkaan venäläisvastainen kenraali Hannes Ignatius.⁹³

Lehtonen kuvaa venäläisvihaa novellissaan Muttisen Aapeli sodassa, jossa valkoiset huomaavat punaisten joukossa venäjänkielisen miehen. Neljä talonpoikaa, ”kaikki kiihtyneitä ja kasvoiltaan verenpunaisia, ta- luttaa hänet jonnekin lähelle, katsoen ympärilleen nauruntapainen irvistys huulillaan;”⁹⁴ mies teloitetaan. Venäläiseksi epäil- lään myös Nilsin murretta puhuvaa suomalaista – ulkonäön perusteella. Petomai- suus ei Lehtosella ollut pelkästään punais- ten ominaisuus.

Talvion romaanissa päähenkilö Riikka lopulta huomaa, että jääkärit ovat ”Jumalan lahja”.⁹⁵ Kun jääkärit kurkien tavoin pää- siäisenä palaavat paikkakunnalle, heidän tulonsa rinnastuu ylösnousemuksen juhlaan – he ovat Jumalan valittu ”totuuden sota- joukko”⁹⁶. Näin sisällissota saa uskonsodan luonteen. Valkoisen diskurssin uskonnolli- suus korostuu Talvion teoksen lopussa, jos- sa Riikka Tuuna löytää kirkkoherra Nahisen ristiinnaulittuna kirkon alttarilta. Papin sy- dän on naulattu kirkon oveen ja hänen per- heensä on surmattu alttariportaille. Kohtaus on vahvasti vertauskuvallinen ja tämän tuo esiin myös Riikan eleetön suhtautuminen näkyyn:

Riikka Tuuna ei pyörtnyt, ei hän myöskään puhjennut valituksiin. Mikään ei häntä enää

hämmästyttänyt eikä kauhistuttanut. [...]

Herralle pyhitettyinä he lepäsivät kuoleman rauhassa, koko perhe.⁹⁷

Sodan loppuratkaisun sijoittaminen pääsiäi- seen tuo kohtaukseen ristiinnaulitusta suo- rastaan raamatullista paatosta. *Kurkien* suo- malaiset taistelevat valitun kansan tavoin idästä leviävää barbariaa vastaan.

Tyyni Tuulio on arvellut, että kohtaus symboloi tsaariperheen kohtaloa.⁹⁸ Kirkko- herran kirjalliset esikuvat löytyvät auton- omian ajan vainoajoja kuvanneista roma- neista. Esimerkiksi Topeliuksen tuotannos- sa oli hengenmiehiä, jotka rohkaisivat kan- saa sotatilanteissa ja joita kidutettiin ja ta- pettiin kutsumuksensa vuoksi.⁹⁹ Koskelan mukaan ristiinnaulitsemisen aiheuma toistui suomalaisessa kansalaissotakirjallisuudessa usein. Esikuvaksi hän arvioi maailmansotaa käsitelleen anglosaksisen kirjallisuuden, jos- sa esiintyi sotilaiden ristiinnaulitsemisia.¹⁰⁰ Toisaalta kirjailijakunta altistui sotatekeväänä monenlaisille huhuille, joissa kerrottiin pu- naisten kirkonmiehille suorittamista hirmu- töistä.¹⁰¹

Punaisten esittäminen kristinuskon vas- tustajina yllytti sodan aikana uskonnollisia tahoja liittymään valkoiseen armeijaan. Leh- tosen novellissa ”Muttisen Aapeli sodassa” huhut kirkon häpäisijöistä saavat pelokkaan Muttisenkin lähtemään rintamalle. Punaiset olivat pesiytyneet kirkkoon,

89. Rajala (1983) 174, 202; ks. myös Lasse Koskela (1999b) ’Punakapinan psykohistoria’, teoksessa Lea Rojola (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkius- kosta vaistojen kapinaan*, Helsinki: SKS, 237.

90. Lackman (2000) 592.

91. Ylikangas (1993) 98, 103.

92. Karemaa (2004) 240.

93. Aki-Mauri Huhtinen (2007) ’Sotilasjohtamisen huoli. Sotilasjohtajien henkilösuhteet: merkitysten valta- taistelu’, teoksessa Veivo (toim.), 272–273.

94. Lehtonen (1995/1918) 103.

95. Talvio (1919) 322.

96. Talvio (1919) 379–380.

97. Talvio (1919) 435.

98. Tuulio (1965) 148.

99. Hannu Syväoja (1998) ”*Suomen tulevaisuuden näen.*” *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*, Helsinki: SKS, 116.

100. Koskela (1999a) 224–225.

101. Ks. Aho (1918) *Hajamietteitä kapinavikoilta II*, 152; Vuorinen (2007) 253.

jossa he teurastivat ryöstämänsä karjan, pistivät lehmien päät alttarin reunalle ja jakoivat niille ehtoollista; sitten tanssivat ristikäytävällä ja halasivat parvilla urkujen säestyksellä. Oh, tällaisia kirkon vastustajia. Ei, tästä tulkoon loppu.¹⁰²

Muttisen päivittely implikoi, että kyseessä on parodia. Joel Lehtonen kyseenalaistaa näin valkoiseen diskurssiin liitetyn uskonnollisuuden. Muttinen pitää arveluttavana sitä, että kristillisyyks legitimoivat sodankäynnin:

”Hän [Muttinen] rukoilee Jumalaa; hän tietää, että hänen on hassua rukoilla, jopa väärinkin silloin, kun tahtoo jo tappaa.”¹⁰³

Lehtonen ei pidä uskontoa valkoisten voiton tai yleensäkkään sodankäynnin moraalisenä oikeuttajana.

Valkoinen vapausotadiskurssi esti Talviota kuvaamasta ja analysoimasta sotaa Suomen sisäisenä konfliktina. Sodan yhteiskunnallinen tausta ja luokkasota-ulottuvuus jäivät etenkin *Kurjet*-teoksen lopussa kristillisyyden varjoon. Sodan teemoista tuli siten lähinnä eri yksilöiden moraalisia ja eettisiä ongelmia. Lehtosen käyttämänä valkoisesta diskurssista puolestaan tuli parodianomaista. Sillanpään romaanissa loimilankana oli käsitys sodasta sisällissotana, sillä *Hurskaasta kurjuudesta* puuttuvat viitteet venäläisistä sodan osapuolena. Sillanpää oli tässä suhteessa poikkeus, kun taas Talvion käsitys sodan luonteesta oli vallitsevan valkoisen ajattelutavan mukainen. Sisällissotadiskurssin oli sodan jälkeen hyvin vaikea päästä kuuluville. ■

102. Lehtonen (1995/1918) 98.

103. Lehtonen (1995/1918) 99.